

Spodnji in zgornji grad v Kostelu (foto: Foto studio Svete, fotografija iz arhiva Pokrajinskega muzeja Kočevje).

LETNE LJUDSKE ŠEGE V KOSTELU

Uvod

Kostel je območje Slovenije, ki leži južno od Kočevja proti Kolpi. V širšem smislu leži na Kočevskem, vendar se prebivalci niso nikdar imeli za Kočevarje, ampak za Kostelce. Geografsko sega to območje s skrajnimi točkami od vasi Srobotnik pod Kuželjsko steno na jugozahodu preko Kuželjskega, Petrine, Pirč, Vasi, Fare, Slavskega Laza do Žage na jugovzhodu. To je dolinski del Kostela, ki leži ob levem bregu Kolpe; prebivalce tega dela Kostela imenujejo Pobrežci. Na strmih gozdnatih pobočjih nad Kolpo je nekaj zaselkov in osamljenih domačij. Ob cesti, ki vodi iz Delnic preko Broda na Kolpi iz doline proti kočevski planoti, so manjše vasi, na Banjski planoti pa sta večji središči Nova sela in Banja Loka. Jesenov vrt zapira Kostel proti severozahodu, Kaptol in Ajbelj proti severu. Na tej planoti so Kostelci več stoletij mejili na Kočevarje, s katerimi pa niso imeli ravno pogostih stikov. Značilno za Kostelce je, da so bili dejansko odrezani od Slovencev. Na eni strani so bili od slovensko govorečega ljudstva ločeni z nemško govorečimi Kočevarji, medtem ko desni breg Kolpe pripada Gorskemu Kotarju, kjer so naseljeni hrvaški Gorani.

Z zgodovinskega vidika je Kostel zelo nemirno področje. Kot je značilno za vse kraje vzdolž meje, je tudi tu prihajalo do najrazličnejših premikov in etničnih mešanj. Naj omenim samo nekaj podatkov (gl. Gregorič 1969): tu čez je vodila benečanska cesta s Trsta na Kočevje in Ljubljano, ki je izgubila pomen šele po osnovanju Karlovca. Kostelski grad je bil med drugim v lasti Ortenburžanov

in celjskih grofov. Po gradu (lat. *castellum*) je dobilo ime naselje pod gradom, nato pa celotno ozemlje kostelskega graščaka. Grad je bil porušen leta 1809, ko je Napoleono-va vojska zatrla upor proti visokim francoskim davkom. Tedaj naj bi v Kostelu ostalo nekaj irskih najemnikov iz francoske vojske, ki so se, da bi si rešili življenje, oženili s Kostelkami. Tako še danes živi rodbina s priimkom Ofak, kar naj bi po ljudskem pripovedovanju izviralo iz irskega priimka O'Fagg. Kostel je z etničnega vidika tudi sicer precej mešano področje. Tu so živeli namreč tudi Uskoki, ki pa so asimilirali domače prebivalstvo. Čeprav je v našem stoletju Kostel nekako izolirano področje, je bilo včasih v stiku z dogajanjem v okolju. Zato se tudi kostelske šege niso razvijale ločeno in osamljeno, ampak so prevze-male mnogo tujih prvin. Vzrok za to pa ni bila samo lega ob dokaj prometni cesti, ampak tudi migracije domačega prebivalstva. Kostelci so bili v glavnem mali kmetje in »osebeniki« brez zemlje. Mnogo je bilo tudi drvarjev, ki so hodili na delo v slavonske gozdove. Posebno razširjeno pa je bilo do druge svetovne vojne krošnjarenje. Istočasno kot so Ribničani dobili poseben privilegij za prodajo suhe robe, so ga Kostelci dobili za prodajo krame: »galanterijsko robo«, v glavnem pa sladkarije, so prodajali po kavarnah in zabaviščnih prostorih na Madžarskem, na Češkem in na Avstrijskem. Še danes pa hodijo peč kostanj v vsa večja mesta Slovenije in Hrvaške ter na Dunaj. Živahna trgovina skozi Kostel in polletna potovanja krošnjarjev in drvarjev so nedvomno pustili sledove v kostelski ljudski kulturi, vendar je danes težko raziskovati, katere elemen-

* Prispevek je proseminarska naloga, ki je 12. novembra 1970 nastala pri Vilku Novaku na Oddelku za etnologijo FF UL. Njena avtorica, ki so jo po pričevanjih vsi klicali Mika, je žal že pokojna. Na Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU je nalogo prijazno prinesla nekdanja knjižničarka Sinja Zemljč Golob, pretipkala in uredila pa magistrica etnologije in kulturne antropologije Lučka Savinek. Objavljamo jo – z nekaterimi popravki Vilka Novaka, uredniškimi in lektorskimi popravki ter prilagoditvami pri citiranju – kot etnološko zanimivost in kot prispevek k boljši prepoznavnosti tega tako ozemeljsko kot raziskovalno obrobne delo Slovenije. Naloga v izvirniku nima fotografij. Za objavo nam jih je prijazno odstopil Pokrajinski muzej Kočevje, ki je pristojen za dediščino Kostelskega.

Mačkore Sneguljčica in sedem palčkov v Fari pri Kostelu leta 1960 (lastnik negativa Marija Papež, Fara; fotografija iz arhiva Pokrajinskega muzeja Kočevje).

te so spoznali drugod in jih vnesli v svoj način življenja. Kostel je bil do sedaj le redko predmet etnoloških raziskav. Zanimivo pa je, da je o Kostelu pisal Stanko Vraz, ki je svoje vtise s potovanja predstavil leta 1841 v *Danici*. Veliko pobudo pa je dal Jože Gregorič, ki je objavljal članke o ljudski kulturi v Kostelu, ker je doma v teh krajih. Ob raznih priložnostih je bralce *Slovenca* seznanjal s tem področjem Slovenije. Še sedaj mu gre zasluga, da vedno znova opozarja na zanimivost tega na znanstvenih področjih precej zapostavljenega koščka Slovenije.

Letne ljudske šege v Kostelu

Čas, ko se zima s svojim prazničnim razpoloženjem v mislih kmetov že začenja umikati v skrbi, ki jih prinaša novo vegetacijsko leto, nekako pričinja **svečnica**. V Kostelu je svečnica verski praznik, vendar pa je ohranjena neka šega, ki nas spominja na staro pogansko predstavo o prihodu luči in nove moči sonca, ki bo obudilo rodovitnost. Tako Kostelci na ta dan po prihodu iz cerkve vedežujejo iz plamena. Svečo prižigajo in utrinjajo ter vsakič po moči, barvi in lepoti plamena ugotavljajo, kakšna bo

pšenica, krompir ali fižol. Kot drugod na Slovenskem ima tudi v Kostelu blagoslovljena sveča posebno čarodejno moč; na Štajerskem in v Prekmurju z njo obvarujejo otroka pred nesrečo, na Koroškem pa odganjajo kače od hiše (Orel 1944: 314–315).

Šege pustnega časa v Kostelu kažejo, da so prvotne elemente že zdavnaj prekrile siromašne nove oblike te šege, ki ji korenin ni več mogoče videti. Po vaseh hodijo maškare – »mačkore« – z zvonci, gledalci pa bežijo pred njimi, ker jih hočejo namazati s sajami – »ištrgami«. Dva dni pred pustom hodijo okrog dekleta, našemljene kot ciganke v zakrpana pisana krila, in prosjačijo za jajca. S tem se Kostelci norčujejo iz Ciganov, ki jih je, predvsem na hrvaški strani Kolpe, mnogo in živijo v posebnih naselbinah. »Mačkore« hodijo po hišah več dni, toda jedi, pijače in v novejšem času denarja jim dajejo le na pustni torek. Pred hišo zapojejo: »Za repo, za lan!«, poskakujejo in odidejo naprej. Na pustni torek je navada, da ljudje v velikih količinah jedo zelje, žgance, suho svinjsko meso in krofe. Pravijo, da se je treba najesti, ker se začenja dolgo obdobje posta. Ta krščanska razlaga prekriva prvotni namen velike gostije kot vplivanja

na rodovitnost. Značilni sta še dve šegi, ki imata očiščevalni in obrambni namen. V pustnem času gospodinja škropi zelnico po dvorišču nad kokošmi, da jih ne bi odnesla lisica. Druga stara šega pa je prevračanje in odkidanje gnoja v hlevu, kar je treba opraviti na pustni torek.

Po pustnem času je veseljačenja konec; tedaj je prepovedano plesati in igrati na orglice. V tem obdobju, prav tako kot v adventu, ni porok. Začenja se delo na polju. Pri teh prvih delih pa veljajo določena pravila, saj velja, da so nekateri dnevi nevarni in je treba upoštevati določen dan, da bo letina zagotovljena. Tako so v Kostelu sejali korenje le na Matijevo (25. februarja), četudi je bil ta dan sneg še visok; na Gregorjevo (12. marca) pa so morali vsaditi »presad« – zeljne sadike. Otroci so na Gregorjevo izbirali »nevestico«. Izbrano deklico so lepo oblekli, nosila je košarico z rožami in pobirala pri vsaki hiši po eno jajce, otroci pa so okrog nje plesali in igrali na orglice. To šego so imenovali »tičji pir« in je bila namenjena veselju otrok. Po vasi so hodili najmanjši otroci, taki, ki so komaj shodili. To dejstvo nam da misliti, da je »tičji pir« nekakšno znamenje rojstva novega poljedelskega leta, rojstvo pomladi. Deklica pa je nekakšna personifikacija pomladi, ki ji ljudje darujejo jajce, stari simbol rodovitnosti in plodnosti.

Na cvetno nedeljo (posebnega izraza v Kostelu ne uporabljajo) nesejo blagoslovit butaro za živino. »Butara za blago« je dolga približno en meter in je zvezana iz bršljana, mačic, drena in treh enoletnih leskovih šib (N. N. 1926). Na veliki četrtek butaro še pred sončnim vzhodom razderejo in pokladajo živini bršljan. Kravo udarijo z vsako od treh leskovk. Iz drena naredijo križce in jih pribijejo na svinjake, na vrata ostalih poslopij pa pribijejo bršljanove vitice, ker verujejo, da potem čarovnice in vrag ne morejo noter.

Veliki četrtek je po ljudskem verovanju eden najnevarnejših dni v letu. Posebno moč imajo ta dan čarovnice, zato je treba zavarovati živino, da bo poleti varna. Govedu so namazali gobce z lukom, da je bilo varno pred kačami. Mačke so poškropili z blagoslovljeno vodo, a pomen tega »žegnana mačk« se je izgubil. Zvečer so zažgali kres, ki je prvi izmed petih kresov, ki jih poznajo v Kostelu. Ob tem kresu so tulili v rog, da si medved ne bi upal blizu. Nekateri pa so ta večer ali pa naslednje jutro še pred sončnim vzhodom glasno kričali okrog svoj hiše. Menili so, da volk ne bo mogel priti v območje, do kamor je bilo slišati klic: »Hulja, hulja, vučja duša!« Da imata hrup in kričanje v velikem tednu posebno vlogo odganjanja škodljivih sil, kaže tudi šega, ki si jo je prikrojila cerkvena liturgija. Ko gredo na veliko sredo zvonovi v Rim, jih nadomešča raglja ali pa ropotanje po skupaj zbitih deskah. Temu pravijo v Kostelu »post tolči«. Uprizarjanje velikonočnega trušča je v različnih oblikah znano po vseh Sloveniji. Na Gorenjskem znosijo pred cerkev vso leseno staro šaro in udrihajo po njej z gorjačami. Po škofjeloški ljudski razlagi ta ropot predstavlja grom in tresk ob Kristusovi smrti in kričanje Ju-

dov pred Poncijem Pilatom (Orel 1944: 326). Prvotni smisel verovanja, da hrup prežene škodljive demone, je bolj prisoten v kostelskem izrazu »tolčenje posta«, saj je razvidno, da gre za prav tako izganjanje demonov z ropotanjem, kot ga poznamo pri večini ljudstev sveta (Frazer 1935).

Na veliki petek zjutraj so se vsi umili v vodi, ki jo je mati prinesla iz studenca. Verjeli so, da ta voda opere vse dušne in telesne madeže (N. N. 1926). Vera v očiščevalno moč vode v velikem tednu je razširjena po vsej Sloveniji. Ta dan so v Kostelu vklenili vola v jarem, ki so ga takoj zatem sneli, saj so orati nehali že na veliko sredo. Pač pa so v kambo zatakneli kurje pero, ki je seveda kmalu izpadlo. Kurje pero ima apotropejski pomen; nekateri pravijo, da je sredstvo za odganjanje čarovnic, drugi pa, da bo vol »šel ko péro«. Ta dan so potiskali skupaj kamne, s katerimi je obteženo zelje v kadeh, a ne vedo povedati, zakaj.

Na veliko soboto so pri cerkvi blagoslavljali ogenj. Vsakdo si je s tem ognjem prižgal na žico nataknelo leseno gobo, ki jo je bilo treba prinesiti gorečo do doma. Ogenj ni smel ugasniti, tudi če je bil dom oddaljen več ur. Doma so ga dali v peč. Ta običaj je gotovo izredno starega izvora, saj blagoslavljanje ognja spominja na čaščenje naših daljnih prednikov, kar pa je še bolj vidno v kurjenju posebnih kresov na ta dan v Prekmurju, na Štajerskem in na Koroškem.

Vélika noč se v Kostelu imenuje *vezom* (prim. belokranjski izraz *vezom*, ki je še najbolj podoben kostelskemu). Zjutraj nesejo blagoslovit v cerkev »košar« z jedmi. Poleg kruha, hrena, luka, krače in potice – »povatic« – poznajo še posebno velikonočno jed, ki je od vsega žegna najpomembnejša. Imenuje se »želodac«. Na veliko soboto popoldne gospodinja speče napihnjene in prekajene svinjski želodec z nadevom iz jajc, zarebrnika, slanine in začimb. Nazaj grede iz cerkve so dekleta tekla; tista, ki je prišla prva domov, naj bi se omožila, zadnja pa ne. Ta šega tekmovalja deklet je znana skoraj povsod na Slovenskem. Doma je dekleta vzelo iz košare blagoslovljen hlebec kruha in ga položilo na tla, da ne bi čebele bežale od hiše. Nato je bilo v navadi postavljanje določenih vprašanj in odgovorov. Dekle je postavilo »košar« na stol in vprašalo gospodarja: »Kaj naša družina rada jé?«, gospodar pa je odvrnil: »Vse, kaj jim damo.« Sledila so vprašanja o tem, kaj rada jé živina, prašiči ipd., gospodar pa je vedno enako odgovoril. Nato se je vsa družina spravila k jedi. Zajtrkovali so luk, nastrgan hren, jajca in suho svinjsko meso ter kruh iz mešanice ječmenove in koruzne moke. Za »južino« so jedli juho, kokoš in jedi iz »košarja«. Načeli so tudi »želodac«. Zraven so pili, vendar ta dan nihče ni šel v krčmo. Od žegna so dali tudi malo vsaki domači živali.

Iz vseh naštetih prvin velikonočnih šeg je vidno, da je velikonočni teden tisti čas v letu, ko imajo po ljudskem verovanju coprnice in vrag največjo moč. Magično zavarovanje z urekanjem in izganjanjem zlih duhov se pri različnih ljudstvih izvaja v različnih letnih obdobjih. Vendar pa je

Blagoslov jedi na veliko soboto v Fari pri Kostelu leta 1955 (lastnik negativa Marija Papež, Fara; fotografija iz Arhiva Pokrajinskega muzeja Kočevje).

značilno, da imajo po ljudskem verovanju zle sile povsod največjo moč prav v spomladanskem času in v zgodnjem poletju. Da je vse začelo zeleneti, so po ljudskem mišljenju povzročile sile dobrega, in za to jih je treba počastiti z različnimi žrtvami in zahvalami. Toda nemogoče je, da bi vse ostalo v najlepšem redu. Sile zla bodo na delu, da porušijo tisto, kar so ustvarile sile dobrega. Zato se je treba z magičnimi obredi zavarovati pred njihovo škodoželjnostjo. V Kostelu je velikonočni teden čas, ko doseže pomladansko-poletna magija svoj višek. Raznovrstnost in pomen magičnih dejanj od tedaj dalje upada vse do zime.

Jurjevo v Kostelu ni kak poseben praznik. Pravijo le, da sv. Jurij prinese zeleno vejico in »odpre vrata«, da ne bo več mraza. Pač pa je bil to edini dan v letu, ko so odpuščali stare in najemali nove hlapce in dekle. Ob takem pomenu tega praznika v Kostelu, ki bi ga sploh težko imenovali šega, nam postane jasno, da bližina nekega področja še ne pomeni sorodnosti, saj v Kostelu jurjevanja kljub bližini Bele krajine, kjer je ta šega še ohranjena, ne poznajo.

Poleg kresa na veliki četrtek so žgali v Kostelu še štiri krese. To so **križevski, duhovski, telovski in ivanjski kres**.

Ob kresovih so dekleta in fantje plesali, popevali in uganjali vsakovrstne norčije. To je vse, kar je v moderni podobi ostalo od prvotne ljubezenske podobe kresa. Ob ivanjskem kresu so dekleta pela: »Vsako leto daj, Marija, dobro leto. Mi smo na naco rano stale, rano stale, kresovale. Bog daj, Bog daj, dobro jutro, daj, Marija, dobro leto!« Čudno pa je, da v Kostelu ne poznajo zeliščnih čarov v kresni noči; tudi za vražo o praprotnem semenu niso slišali. Prvotni očiščevalni pomen teh kresov je ohranjen le v neki prvini te šege: da mora vsakdo prinesiti h kresu neki neraben predmet iz svoje hiše in ga vreči v ogenj, da ne bo bolh. Včasih je k praznovanju ivanju spadala tudi »ivanjska svatba«, ki pa se je danes skoraj nihče več ne spominja. En teden po ivanjem so se na neki zasebni kmetiji zbrali fantje, ki so poskrbeli za muziko in pijačo, ter dekleta, ki so pripravila jedačo. Tam so izbirali »mladoženjo« in nevesto, »ženihe« in »družice«, nato pa so peli, pili in plesali (Piškur 1932).

Na **veliko mašo** (15. avgusta) so prirejali v Fari veliki semenj, na katerega so prišli Ribničani s suho robo, Gorani s hrvaške strani Kolpe, kostelski domačini pa so pekli vole na prostem. Po pripovedovanju domačinov so ta dan

Tamburaši iz Fare pri Kostelu leta 1946 (lastnik negativa Marija Papež, Fara; fotografija iz arhiva Pokrajinskega muzeja Kočevje).

v glavnem popivali. Pač pa so ženske nesle v cerkev blagoslovit šopek vseh poljskih rož in bučnega cvetja. Ta šopek uporabljajo, prav tako kot cvetnonedeljskega, za ustavitve nevihte. Ob hudi nevihti ga položijo na prag, ob toči pa ga sežgejo v peči. Tu naj mimogrede omenim, da po ljudskem verovanju nevihto odvrča tudi na pragu prekucnjen stolček. Med mašami so nabirali zdravilne rastline za »raštvo«. Verjeli so, da imajo zelišča, nabrana v tem času, zdravilno moč od Marije. Nekatera zelišča so zares zdravilna – tu si lahko razlagamo izraz »raštvo« v zvezi z vračem, zdravnikom – druga zelišča pa v resnici nimajo dokazanega zdravilnega učinka – tu lahko pomeni izraz »raštvo« nekaj takega kot »vraža«, »vraževnost«.

Na **miholje** (29. septembra) so morali klati petelina ali pa neko drugo perutnino. Če iz kakšnega vzroka niso klali, so morali pač ves dan misliti na perutnino. Pravijo: »Za miholje peteršiček, za martinje ovniček, za božič prašiček«.

Za **martinje** so priredili dobro kosilo, navadno z gosko. Vendar pa martinje ni zahvalni praznik za letino. To šego poznajo v precej nenavadni obliki na dan sv. Miklavža. V Kostelu imenujejo ta dan **mikulino**. Otroci nastavijo

skledo ali nogavico za darilo. Kot povsod so tudi v Kostelu radi strašili otroke, da jih bo odpeljal hudič – »mrke«, če ne bodo molili. Na Vrh, kjer je Mikula patron cerkve, so nosili v cerkev koruzo, ki ji pravijo »hrmétin« (ital. *frumento*, iz lat. *frumentum*, »žito«). Nato so jo odnesli v kaščo k določenemu kmetu in jo licitirali. Podobna šega je bilo licitiranje krač za antonje v Slavskem Lazu. Krače so nesli v cerkev blagoslovit, nato pa so v kaki zasebni hiši licitirali po šest krač skupaj. Kmetje so mislili, da bo živina vse leto zdrava, če bodo kupili krače, posvečene Antonu, zavetniku živine. Šega s koruzo je bolj nejasnega pomena. Morda so jo licitirali zato, da bi je bilo naslednje leto spet veliko. To mi ni znano. Sám darovanje koruze pa ima stare korenine. Že stari Grki so Demetri, boginji žitnega polja, opravljali daritve poljskih pridelkov, predvsem koruze, v pozni jeseni. Podaritev koruze v cerkvi je torej gotovo prežitek starega obreda, s katerim so se po dobri letini zahvalili božanstvu za rodovitnost. Zakaj pa darujejo koruzo ravno Miklavžu, mi ni znano.

Zdaj se začenja čas največjih praznikov ob zimskem sončnem obratu. Božič, novo leto in sv. trije kralji se v

ljudskem jeziku imenujejo »trije božiči«. Dan pred božičnim in posebno božični večer imenujejo »**badnjak**« (prim. *srb. badnjak*). Na ta dan se ljudje postijo. Starejše ženske se včasih zaobljubijo, da pojedjo le tri pšenična zrna – eno zjutraj, eno opoldne in eno zvečer. Morda ima ta navada magični pomen, da z zaužitjem pšeničnega zrna kot simbola rodovitnosti vplivajo na skrivnostno rojstvo božjega Deteta. Ta dan poleg vseh stanovanjskih in gospodarskih prostorov blagoslovijo tudi majhen snop slame. Spet ga pomočijo v blagoslovljeno vodo na staro leto in na dan pred sv. tremi kralji. Ta šega je rodovitnost čarajoča, saj lahko morda snop slame povežemo s tisto slamo, na kateri se je rodil v hlevu božji sin. Zato ima ta snop čarodejno rodovitno moč in ga shranijo ter nato podorjejo pod prvo brazdo. V Lazah in v Kuželju se stari ljudje te šege še strogo drže. Na božični večer postavijo na klop ob steni »krancelj« ali »hojko«, to so s sadeži okrašene veje, ki skupaj z jaslicami predstavljajo »ruzalem«. Zanimivo je, da podobno kot v Kostelu ali Beli krajini krasijo stene v Prekmurju in na vzhodnem Štajerskem, kjer to imenujejo »betlehem«. Kot je vidno že v izrazih, so to simbolične predstavitev v zvezi s Kristusovim rojstvom. Znano pa je, da je krašenje z vejami obrambnega značaja, saj v Istri postavljajo veje za obrambo pred strelo (Orel 1944: 348). Bolj kot »ruzalem« pa je pomembna belo pregrnjena miza, ki ima ta večer čarodejno funkcijo. Miza je že od nekdaj izredno važen element socialne in duhovne kulture, pa naj bo v obliki starih žrtvenikov, oltarne mize, mize, za katero so se Rimljani zbirali k pojedini in odličali libacije prednikom, mize zadnje večerje, konferenčne mize v predsedniški palači ali mize za spiritistične seanse. V božičnem času miza izgubi svojo vsakdanjost in postane spet magična. V Kostelu so nanjo položili božični kruh iz pšenične moke, ki se imenuje »župnik«. Ta izraz se v raznih inačicah (na primer »župnik«, »župnjak«) uporablja v delu Bele krajine, okrog Velikih Lašč, Ribnice, Cerkljanskega jezera in Postojne (Orel 1944: 348). Poleg »župnika« so gospodinje spekle še tri do štiri »krvajčke« (ponekod celo sedem do osem), okrogle hlebe, za katere so pregreli suh kvas in ga vmešali v koruzno moko. Krvajčke so polagali na mizo še za novo leto in ob sv. treh kraljih, potem so jih šele smeli pojesti ali pa so jih vmešali prašičem med hrano. Na božični mizi leži votel ključ, s katerim vrtajo po roki v smeri obratno od poti sonca, da ne bi imeli turov. Da bi si pričarali dobro letino, dajo na mizo koruzne storže – »kvase«, tri krompirje, pest soli, čebulo in česen proti čarovnicam in jabolko, da ne bi bolelo grlo. Gospodar pa je prinesel na mizo jarem in pregelj, da bi bila živina pridna, gospodinja pa pinjo – »žlajkar«, da bi se napinilo veliko masla. Ponekod je morala biti na mizi tudi metla ali puška proti čarovnicam. Miza kot medij je znana tudi drugod na Slovenskem. V Beli krajini dajo na mizo hlebe božičnega kruha, pod beli prt pa različna semena in denar. Vendar bi kostelsko božično mizo raje primerjali s koroško in prek-

mursko, na katero so položili vse vrste orodij, k mizi so včasih privlekli celo oralo (Orel 1944: 349). Preden se odpravijo k polnočnici, poškropijo z blagoslovljeno vodo hišo in vsa gospodarska poslopja, kar skupaj imenujejo »stanje«. Na mizi pustijo prižgane sveče. Če je po prihodu iz cerkve kaka sveča ugasnjena, pomeni to, da bo nekdo v hiši umrl. Ta novejša šega izvira iz starejše, ko so v peči žgali panj, ki v božični noči ni smel ugasniti. Rekli so: »Kručica gori«. Ta šega je bila razširjena v prejšnjem stoletju na Goriškem, kar kaže na prvotno razširjenost zažiganja panja (Novak 1960: 217). Izvira še iz kulta prednikov, saj je žganje panja obrambnega značaja, ker so mrtvi mirovali, če so se jih potomci spominjali in jih počastili. To je bilo posebej potrebno v nevarnih obdobjih leta. Božični čas je izredno pomemben. Treba je čarati za rodovitnost in s tem blagostanje; kot je vidno iz predmetov, ki morajo biti na božični mizi, je v Kostelu razširjeno čaranje po analogiji. Ker pa bi bilo čaranje neučinkovito, če bi se vmešali nezadovoljni mrtvi predniki, je bilo treba počastiti spomin nanje z zažiganjem panja.

Podoben pomen ima tudi **prehod iz starega v novo leto**. Miza je na staro leto pogrnjena skoraj prav tako kot za božič. Na večer starega leta so sedeli za mizo in topili svinec v žlicah nad plamenom, potem so ga vrgli v posodo z vodo. Iz tako dobljenih figuric so ugotavljali, kaj jih čaka v prihodnjem letu. To vedeževanje je bilo šaljivega značaja. Potem so mladi sedli na prag in metali opanke nazaj čez ramo. Če se je opanka obrnila od hiše, je to pomenilo, da bo fant moral zdoma na delo ali da se bo dekle omožilo. Iz češnjevih vej, ki so jih na barbarino odlomili za vsakega člana družine in jih zataknili v posodo z vodo, so sklepali, da bo tisti, čigar vejica ni ozelenela, umrl. Najzanimivejši del praznovanja je pred polnočjo, ko so se odpravili sedet na mejnike ali na križišče »čakat novo leto«. V Kuželju so dekleta odnesla pručke na križišča. Tam so molile z rožnim vencem in poslušale, kaj se bo zgodilo v prihodnjem letu. Če se je slišalo zabijanje rakve ali zvonček župnika z rešnjo popotnico, bo tisti, iz čigar hiše se je zdelo, da zvoki prihajajo, umrl; če pa se je slišala glasba in vriskanje, so menili, da se bo nekdo oženil. To ljudsko verovanje je znano tudi v Bohinju, le da gredo tam poslušat zvoke v pobočja nad vasmi (Orel 1952: 136). Kljub krščanski preobleki je ta šega izrazito poganska, kar je dobro vidno v Vasi pri Fari. Tam so hodili opolnoči sedet na mejnike na ozemlju, za katerega se sosedu nista prepirala. S palico so zarisali okoli mejnika ris, da vrag – »mrke« – in čarovnice ne bi mogle do njih. S seboj so imeli tri leskove šibe, ki so izrasle v enem letu; položili so jih v tri smeri, da bi odganjale »prikazni«. To so počeli do druge svetovne vojne, poslušat pa hodijo še sedaj. Križišča in mejniki veljajo v vseh ljudskih verovanjih na svetu za zbirališča ali domovanja zlih duhov. Od teh duhov je mogoče izvedeti usodo, ker pa so zlohotni, se je treba magično obraniti. Magični ris in veje so najsta-

Kopanje v Kolpi pri Vasi leta 1930 (lastnik negativa Ana Briški, Vas; fotografija iz arhiva Pokrajinskega muzeja Kočevje).

rejša in po vsem svetu razširjena obrambna sredstva. Ta čas je tudi čas očiščevanja. Čiščenje se začne že o božiču. Zjutraj ne sme nihče prej v hišo, preden ne vstopi otrok. Zato so že prejšnji večer naročili fantičke, ki so prišli voščit dobro jutro. Dan se mora torej začeti z nedolžnim otrokom. To navado bi morda lahko povezali s simboličnim rojstvom božjega Deteta, kar pa spet ne predstavlja nič drugega kot prihod čistosti, nedolžnosti in brezmadežnosti. Na staro leto se morajo moški obvezno obriti. Torej spada k očiščevanju od zlih sil najprej telesna čistost. Na novoletno jutro odlijejo vodo iz škafo, kamor so jo nalili prejšnji večer. Ob tej šegi pomislimo na to, da se je v vodi čez to pomembno noč nabralo polno zlih duhov, skrbi, žalosti in grehov, ki jih sedaj odlijejo. Tak način očiščevanja se v podobnih oblikah pojavlja pri mnogih ljudstvih sveta. Izvira iz posebnega načina mišljenja, po katerem je mogoče prenesti grehe in težave na grešnega kozla, ki je lahko živo bitje ali pa neživ predmet. V našem primeru je grešni kozel škafo z vodo, ki jo je moč kar odliti (Frazer 1935). Pomembnost vode kot elementa za očiščevanje bomo spoznali, če nadaljujemo. Zjutraj gredo dekleta s škafo do Kolpe in nagovarjajo vodo: »Vo-

da Jordana, od daleč prepeljana, od sončnega vzhoda in martnega groba, si krstila Boga in svetega Ivana.« V vodo vržejo kos kruha z besedami: »Jest tebe darujem s kruhom, a ti noj nas z gnado i milostjo božjo!« V Kuželju in Lazih, dveh kostelskih vaseh, ki sta od ostalih ločeni s hrvaškimi vasm, pa je dekle pustila kruh ob potoku, naslednja ga je pobrala in pustila na bregu svojega za tretjo. Tako so vse prinesle domov zamenjan zmočen kruh. Vsakdo je moral še pred zajtrkom jesti od tega kruha. V novoletnem jutru so se morali vsi umiti v Kolpi ali v potoku, potem so se odšli na sveže preobleč. Voda ima v tem času povsod izreden pomen. V podobni varianti, kot sta kostelsko nagovarjanje vode in umivanje, najdemo to šego v Beli krajini in na vzhodnem Štajerskem (Orel 1952: 135). Obred kopanja v novem letu je zelo star. Grška mitologija pozna ta obred, ko se je boginja vegetativnega leta, Kera, hodila enkrat letno kopat v neki studenec, s čimer je obnovila svoje devišstvo (prim. Graves 1955: 89–96). Da so te šege prastare, lahko ugotovimo preprosto še po tem, da ideje telesnega in duhovnega očiščevanja še niso ločene, ampak se neločljivo prepletajo med seboj.

Dopoldne so hodili po vasi »novoletarji«, večinoma večji

otroci, ki so gospodinjam voščili srečno novo leto. Tem otrokom je gospodinja iz predpasnika stresla na tla orehe, lešnike, suhe slive in krhlje. Medtem ko so pobirali darove, jim je gospodinja klicala: »Da bi se igrali kozlički i prašički i volički!«. Ta šega je razširjena predvsem v vzhodni Sloveniji, kjer te obhodnike v prazničnem času imenujejo »polazarji«, »polaziči« in podobno. Zimska praznovanja se bližajo h koncu. Pred kraljevim so šli po blagoslovljeno vodo, ki so jo s šibo razpršili po hiši. Po vasi so na kraljevo hodili našemljeni v Svete tri kralje, na palici so nosili zvezdo repatico in sprejemali darove. Ta šega je bila znana tudi drugod v Beli krajini. Morda je to redukcija božičnih iger, ki so bile včasih verjetno precej razširjene. Župnik je na ta dan hodil od hiše do hiše in pisal po vratih začetnice G. M. B. (Gašper, Miha, Boltežar), zraven pa je pripisal letnico. Kakor je bilo že omenjeno, so na kraljevo lahko pojedli krvajčke, malo pa so dali tudi prašičem.

Ne da bi se spuščali v obširne primerjave ali v analiziranje posameznih elementov letnih ljudskih šeg v Kostelu, lahko ugotovimo, da krščanski elementi pogosto predstavljajo le preobleko, za katero se skrivajo predkrščanski ali nekrščanski obredi. Mislim, da je to lepo vidno iz primera nagovarjanja vode, kar je morda preostanek animizma.

Vendar hipoteze na tem mestu ne morejo biti obširneje zastavljene, ker to ni več predmet moje naloge. Zato puščam mnoge primere ob strani kot odprta vprašanja.

Literatura in viri

FRAZER, James George: *The Golden Bough*. New York: The Scapegoat, 1935.

GRAVES, Robert: *The Greek Myths I*. Harmondsworth: Penguin Books, 1955.

GREGORIČ, Jože: Moji kostelski poti. V: Stanko Cajnkar in Jože Dolenc (ur.), *Koledar Mohorjeve družbe za leto 1970*. Celje: Založniško podjetje Mohorjeva družba, 1969, 142–147.

NOVAK, Vilko: *Slovenska ljudska kultura*. Ljubljana: DZS, 1960.

N. N.: Pomlad, Velika noč, ... *Jutro* 7/ 77, 3. april 1926, 13.

OREL, Boris: Slovenski ljudski običaji. V: Rajko Ložar (ur.), *Narodopisje Slovencev I*. Ljubljana: Klas, 1944, 263–349.

OREL, Boris: Slovenski ljudski običaji. V: Ivan Grafenauer in Boris Orel (ur.), *Narodopisje Slovencev II*. Ljubljana: DZS, 1952, 134–165.

PIŠKUR, Drago: Kresovanje v Beli Krajini. *Slovenec* 60/142, 23. junij 1932, 142.

